

MARTYNAS BUTKUS

Vytauto Didžiojo universitetas

**DRAUGIJŲ POLITIKA, ORGANIZUOTA VISUOMENĖ IR
KORPORATYVIZMAS XX A. KETVIRTOJO DEŠIMTMEČIO
LIETUVOJE**

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatoma XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos draugijų politika ir ją pagrindusios ideologinės nuostatos. 1936 m. priėmus Draugijų įstatymą susiaurinta savanoriškų asociacijų autonomija, todėl valdžiai prireikė argumentuoti intervenciją į draugijų reikalus. Autoritarinio režimo vadai rėmėsi organizuotos visuomenės idėja, kurios esmė – glaudus draugijų ir valstybės bendradarbiavimas. Straipsnyje gilinamasi į organizuotos visuomenės koncepciją ir jos sąsajas su korporatyvizmu, galiausiai apžvelgiami valdžios institucijų rengti draugijų pertvarkymo planai. Siekiama įvertinti, kiek tuometė draugijų politika, organizuotos visuomenės idėja ir korporatyvizmas prieštaravo ar derėjo su pilietinės visuomenės idealais.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: pilietinė visuomenė, draugijos, korporatyvizmas, organizuota visuomenė, tarpukario Lietuva.

ABSTRACT. The article presents the political decisions affecting associations and the ideological attitudes underlying them in Lithuania during the 1930s. The 1936 Law on Associations narrowed the autonomy of voluntary associations creating a need for the government to argue for intervention in the affairs of associations. The leaders of the authoritarian regime relied on the idea of organised society based on close cooperation between associations and the state. The article explores the concept of organised society and its links with corporatism, and looks at the plans of the authorities to reform associations. The aim is to assess the extent to which political decisions affecting associations, the idea of organised society, and corporatism were against or in line with the ideals of civil society.

KEYWORDS: civil society; associations; corporatism; organised society; interwar Lithuania.

Įvadas

XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje draugijų reikšmė valstybės raidai buvo nuolat pabrėžiama prezidento Antano Smetonos ir įvairių tautininkų ideologų kalbose ir rašiniuose. Nepaisant to, Lietuvos konstitucijose įtvirtinta draugijų laisvė buvo mažinama. Po 1936 m. buvo uždarytos opozicinės partijos ir kai kurios aktyviausios jų ideologinės organizacijos, tačiau skirtingos pasaulėžiūrinės stovyklos iš dalies pratęsė savo veiklą per kultūros ir švietimo draugijas. Nors nesekta totalitarinių valstybių modeliui įsteigiant keletą suvalstybintų, hierarchiškų ir centralizuotų organizacijų, tačiau dalis organizacijų A. Smetonos valdymo laikotarpiu suvalstybintos ir būta planų šį procesą tęsti.

Dėl to kyla klausimas, kokia buvo Lietuvos draugijų politika autoritarizmo metais ir kokios buvo jos ideologinės prielaidos? Akivaizdu, kad A. Smetonos režimo šalininkai, kalbėdami apie draugijų svarbą, mintyje turėjo ne pilietinę visuomenę, ypač suprantamą dabartine prasme. Tuo metu dažnai vartota organizuotos visuomenės sąvoka. Pačia bendriausia prasme ji nurodė tą visuomenės dalį, kuri yra susiorganizavusi į draugijas ar veikia visuomenėje per įvairaus pobūdžio organizacijas. Tačiau autoritarizmo ir tautininkų ideologijos kontekste organizuota visuomenė įgauna ir kitą reikšmę – išskirtinį valstybės vaidmens akcentavimą ją organizuojant.

Net jei tarpukario Lietuvos amžininkai nevartojo tokio termino kaip pilietinė visuomenė, tai nepaneigia fakto, kad vienokiu ar kitokiu laipsniu tuomet ji egzistavo. Amerikiečių istorikas Josephas Bradley, tyręs pilietinę visuomenę ir savanoriškas organizacijas Rusijos imperijoje, pilietinę visuomenę įvardija kaip žmogiškųjų ryšių ir organizacijų tinklą, esantį už tiesioginės valstybės kontrolės ribų bei leidžiantį individams, nesaistomiems asmeninių ryšių, tvarkyti savus ir bendrus reikalus¹. Toks apibrėžimas patogus, nes didelę reikšmę suteikia savanoriškoms organizacijoms ir leidžia svarstyti apie pilietinę visuomenę autoritarizmo kontekste.

Ketvirtajame dešimtmetyje Europoje ir kartu Lietuvoje vis labiau ėmė populiarėti korporatyvizmo idėjos. Tarpukariu korporatyvizmas dažniausiai reiškė sistemą, kurioje ekonominiai interesai privačioje ekonomikoje turėjo būti funkciškai organizuoti grupėse, kurios būtų centralizuotos, masiškos ir autoritetingos². Tačiau egzistavo gana skirtingos korporatyvizmo formos: nuo fašistinio iki socialdemokratinio. Autoritarinis korporatyvizmo variantas, siūlęs pertvarkyti politinę ir socialinę valstybės santvarką, neišvengiamai kirtosi su pilietinės visuomenės sfera. Tai buvo susiję su profesinėmis sąjungomis,

¹ J. Bradley, *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society*, Cambridge, 2009, p. 6–7.

² G. M. Luebbert, *Social Foundations of Political Order in Interwar Europe*, *World Politics*, Vol. 39, 1987, No. 4, p. 450.

darbdavių organizacijomis, politinėmis partijomis ir kultūros draugijomis. Žmonių jungimasis griežtai į savo profesinės srities monopolines ir valstybės kontroliuojamas organizacijas esmingai turėjo keisti tai, kaip iki tol Europoje veikė pilietinės visuomenės. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje taip pat radosi korporatyvizmo elementų, apie korporatyvizmo privalumus ir būdus jį įgyvendinti nemažai diskutuota spaudoje.

Šiame straipsnyje daugiausia koncentruojamasi į 1936–1940 m. laikotarpį. Pirmiausia dėl to, kad 1936 m. priėmus naują Draugijų įstatymą viešojoje erdvėje pasirodė daugiau svarstymų, kaip turėtų būti sutvarkytas Lietuvos draugijų gyvenimas, daugiau kalbėta apie organizuotą visuomenę ir korporatyvizmą. Taigi šio tyrimo objektas yra Lietuvos draugijų politika ir su ja susiję teoriniai svarstymai tarpukariu. Norint atskleisti šio laikotarpio draugijų politiką, svarbu įvertinti, kokį vaidmenį organizuota visuomenė atliko tautininkų pasaulėžiūroje, išnagrinėti, kiek ji nutolo nuo pilietinės visuomenės idėjos, kaip draugijų politiką veikė korporatyvizmo idėjos, aptarti pavykusius ir tik planuotus organizacijų pertvarkymo planus.

Kalbant apie tyrimo istoriografiją, darbų, kurie tiesiogiai nagrinėtų tautininkų draugijų politiką, jos teorines prielaidas ir kiek šiuos procesus lėmė korporatyvizmo idėjos, praktiškai nėra. Tačiau, be jokios abejonės, praverčia darbai, skirti A. Smetonos režimo ir tautininkų veiklos tyrimams, pirmiausia Liudo Truskos³, Alfonso Eidinto⁴ ir Leono Sabaliūno⁵ monografijos. Istorikų dėmesio yra sulaukę ir bandymai ketvirtajame dešimtmetyje diegti korporatyvistinės santvarkos elementus. Gediminas Rudis yra aprašęs Darbo rūmų įkūrimo aplinkybes 1936 m.⁶, o Dangiras Mačiulis tyrė nesėkmingą bandymą įsteigti Kultūros rūmus⁷. Europinį korporatyvizmo fenomeną ir kaip jis sąveikavo su fašistiniais ir autoritariniais tarpukario režimais nušviečia Antonio Costa Pinto sudaryta monografija „Korporatyvizmas ir fašizmas: korporatyvizmo banga Europoje“⁸. Tiesa, šioje knygoje korporatyvizmas nagrinėtas fašizmo ir autoritarizmo kontekste, tad joje nepalieti alternatyvūs ir neautoritariniai korporatyvizmo variantai. Pavyzdžiui, demokratinis korporatyvizmo variantas tarpukario Europoje daugiausia radosi socialdemokratinėse valstybėse⁹. Nors tiesiogiai su tyrimo tema ir nesusijęs, tačiau bendrą ketvirtojo dešimtmečio pabaigos kontekstą Lietuvoje praplėtė Gedimino Vaskelos darbas „Lietuva

³L. Truskas, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.

⁴A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012.

⁵L. Sabaliūnas, *Lithuania in Crisis: Nationalism to Communism 1939–1940*, Bloomington, 1972.

⁶G. Rudis, Darbo rūmų vieta tautininkų vyriausybės socialinėje politikoje, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai: A serija*, t. 83, 1983, nr. 2.

⁷D. Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, 2005.

⁸*Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, ed. A. C. Pinto, London and New York, 2017.

⁹G. M. Luebbert, min. veik., p. 450.

1939–1940 metais¹⁰. Jame analizuojamas vis labiau didėjantis valstybės vaidmuo ekonomikoje ir centralizacija atspindėjo bendras mąstymo apie valstybės ir visuomenės santykius tendencijas.

Šio tyrimo šaltiniais tapo aptariamo laikotarpio periodika ir kultūriniai leidiniai, kuriuose diskutuota apie 1936 m. Draugijų įstatymą, organizuotą visuomenę, korporatyvizmą ar organinę valstybę. Juos papildė tautininkų ir kitų srovių mąstytojų ar viešųjų veikėjų svarstymai apie minėtą problematiką. Taip pat naudotasi institucijų, kurioms buvo pavesta ar kurios pretendavo prižiūrėti Lietuvos draugijas vėlyvuojau laikotarpiu, archyvais. Tai Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi Visuomeninės darbo vadybos (F. 114) ir Vidaus reikalų ministerijos fonde (F. 377) saugomi Spaudos ir draugijų skyriaus dokumentai.

Draugijų politika ir organizuota visuomenė ketvirtajame dešimtmetyje

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo įsitvirtinęs A. Smetonos režimas ėmėsi tokiais atvejais įprastos kovos su opozicija. 1931 m. daugiau nei pusė visų Lietuvos organizacijų narių priklausė draugijoms¹¹, vienaip ar kitaip susijusioms su politinėmis partijomis, tad tai negalėjo nepalieti pilietinės visuomenės. Iki 1936 m. opozicinėms partijoms ir joms artimoms draugijoms trukdyta veikti naudojantis karo padėtimi, taikant įvairias biurokratinės kliūtis, pavyzdžiui, neišduodant leidimų organizacijų susirinkimams. 1930 m. mokyklose buvo uždraustos pasaulėžiūrinės draugijos ir tai labiausiai paveikė katalikiško jaunimo organizaciją – ateitininkus. Drauge buvo plečiamas tautininkiškų organizacijų tinklas. Vis dėlto tradicinė autoritarinio režimo ir opozicijos priešprieša iki galo neatskleidžia to meto draugijų politikos.

Siekiant priartinti draugijų priežiūrą prie jau nusistovėjusios politinės santvarkos ir sumažinti perteklinių užduočių kariuomenei, 1936 m. priimtas naujas Draugijų įstatymas¹². Esminis įstatymo pokytis – įvesta leidiminė draugijų steigimo tvarka. Naujai steigiamoms draugijoms, jų padaliniams ir sąjungoms reikėjo vidaus reikalų ministro leidimo¹³. Jis turėjo teisę „valstybės ar tautos saugumo ar kitų valstybės ar tautos reikalų sumetimais“ sustabdyti draugijos ar jos padalinio veiklą iki pusės metų arba visai ją uždaryti, nušalinti jos vadovybę, taip pat sujungti artimų tikslų turinčias draugijas. Be

¹⁰ G. V a s k e l a, *Lietuva 1939–1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius, 2002.

¹¹ M. B u t k u s, Lietuvos organizacijų statistika 1918–1940 metais, *Darbai ir dienos*, t. 77, 2022, p. 189.

¹² Draugijų įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1936, nr. 522–3626.

¹³ Taip pat jis turėjo patvirtinti draugijos antspaudą, vėliavą, uniformą ir įstatų pakeitimus, be jo leidimo draugija negalėjo įsigyti nekilnojamojo turto.

to, padidinti reikalavimai naujai steigiamoms draugijoms¹⁴, jos turėjo pateikti daugiau informacijos valdžios institucijoms apie save, neliko ir galimybės valdžios sprendimus ginčyti teisme.

Kaip valdžios atstovai viešojoje erdvėje motyvavo tokius pokyčius? Teisingumo ministras Stasys Šilingas dieną po priimto įstatymo jaunaietuviams kalbėjo apie būtinybę sureguliuoti palaidą organizacinį gyvenimą, kurį valdžia imasi tvarkyti iš viršaus¹⁵. Tuo metu ministras pirmininkas Juozas Tūbelis plėtojo idėją apie organizuotą visuomenę, kurioje piliečių junginiai būtų tvirtas valstybės ramstis ir nesikirstų su tautos bei valstybės tikslais. Pasak jo, norint, kad organizacijos prisidėtų prie tautos vienybės ugdymo, valstybei buvo būtina nustatyti jų veiklos kryptį¹⁶. Po metų svarstant seimo nario Juozo Laukaičio pasiūlymą atsisakyti leidimų sistemos draugijoms ir garantuoti jų teisinę apsaugą¹⁷, vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas replikavo: „Dabar pasakykite, ką tos visos buvusios draugijos, ir dar toks skaičius, yra davusios gero Lietuvai <...> O tai dėl to, kad jos nukrypo į politiką“¹⁸.

Nepanašu, kad tokių įstatymu rodytas siekis visiškai panaikinti tarp valstybės ir piliečio veikusias organizacijas ir jas perimti savo globon. Štai Rusijos imperijoje iki 1906 m. kovo 4 d. priimtų Laikinių taisyklių apie draugijas ir sąjungas galiojusi leidiminė draugijų tvarka rodė ypač didelį valstybės institucijų įtarumą visų privačių iniciatyvų atžvilgiu, dažniausiai leidžiant draugijoms veikti tik tokiose sferose, kur valstybei tai būtų itin naudinga ar kur ji negalėjo įsikišti. Savo ruožtu, priimdami 1936 m. Draugijų įstatymą, valdžios atstovai ir tautininkų vadai kalbėjo apie organizuotą visuomenę. Kaip jau užsiminta, pačia bendriausia prasme ji žymėjo į organizacijas susijungusią ir į visuomeninius klausimus įsitraukusią visuomenės dalį. Tačiau nagrinėjant to meto prezidento A. Smetonos pasisakymus ir straipsnius, galima susidaryti įspūdį, kokia, jo nuomone, turėjo būti organizuota visuomenė ir kokios geidžiamos savybės jai priskirtos.

Kalbėdamas apie organizuotą visuomenę A. Smetona dažniausiai kreipdavosi į Lietuvos tautininkų sąjungą ir tautininkams artimas draugijas. 1935 m. Tautininkų sąjungos suvažiavime prezidentas sveikino jos tikslą „sutelkti visas tautines organizacijas vieningan tautinės kultūros darban“¹⁹. Galima suprasti, kad organizuotoje visuomenėje Tautininkų

¹⁴ Nuo šiol vietoj 5 narių draugijai steigti reikėjo bent 12. Nariams ir draugijų vadovybei galiojo apribojimai: draugijai negalėjo priklausyti jaunesni nei 18 metų asmenys; jaunesni nei 21 metų asmenys neturėjo sprendžiamojo balso ir negalėjo rinkti vadovybės; steigėjai ir valdybos nariai privalėjo būti bent 24 metų amžiaus.

¹⁵ Palaidam organizacijų gyvenimui turi būti padarytas galas, *Lietuvos aidas*, 1936 02 03, nr. 53, p. 8.

¹⁶ Organizuota visuomenė turi būti valstybės ramstis, ten pat, 1936 02 04, nr. 55, p. 2.

¹⁷ *Seimo stenogramos*, 1937 03 19, 33 posėdis, p. 59–60.

¹⁸ Ten pat, p. 68.

¹⁹ A. S m e t o n a, *Pasakyta parašyta: kalbos ir pareiškimai*, Boston, 1974, p. 44.

sąjungai skiriamas išskirtinis vaidmuo – ji telkia tautines organizacijas, o tai, kad nemažai jos narių dirba valstybės aparate, jai uždeda prievolę būti tarpininke tarp valstybės ir visuomenės. Kalbant apie vieningą ir tautine linkme dirbančią organizuotą visuomenę, svarbiu akcentu tampa darbo pasidalijimas tarp skirtingų organizacijų. 1937 m. Šaulių sąjungos šventės proga A. Smetona teigė:

paskiros draugijos nėra sau palaidi tikslai; jų ideologijos yra vienos bendros tautinės ideologijos dalis, sklandžiai įsiterpusi visumon. Vadinasi, tenka kalbėti tik apie jų skirtingas funkcijas, tariant apie jų paskirtis bendroje tautos ideologijoje, siekiančioje vieningo tikslo²⁰.

Šis visuomeninių funkcijų pasiskirstymas argumentuojamas ir efektyvumo sumetimais. Toks motyvas pareiškimuose apie Lietuvos draugijas buvo gana dažnas: priimant 1936 m. Draugijų įstatymą kalbėta, kad Lietuvoje esą per daug draugijų²¹, jos vienos su kitomis konkuruoja ir dubliuoja savo veiklas. Iš to seka paprasta išvada – valdžia turėtų įsikišti ir paskirstyti organizacijoms visuomeninį darbą.

Kitas dažnas A. Smetonos pasisakymų apie organizuotą visuomenę leitmotyvas – autoritetinis principas yra sveikintinas ir organizacijose, ypač auklėjamojo pobūdžio. A. Eidinto teigimu, pamažu A. Smetona tapo tautininkams, o pirmiausia jam paklūstančių organizacijų šefu, o nepaklūstančias stengtasi apriboti²². Tautininkų sąjungos suvažiavime 1940-ųjų pradžioje kalbėdamas apie tai, kuo ji skiriasi nuo partijų, A. Smetona pabrėžė, kad „ji pasiduoda valstybės Vado ir tam tikrais atvejais jos skirtų jai vadų sprendimams“²³. Tokia autoritetinė santvarka, pasak prezidento, radosi ir Šaulių, Jaunosios Lietuvos bei Skautų sąjungose. Nors valdžios ir organizuotos visuomenės santykis nebuvo vienpusis, akcentuotas stiprus vykdomosios valdžios poreikis. Esą patobulėjus kultūros technologijoms – spaudai, radijui, kinui, o vyriausybei atsakant už tvarką, „jos pareiga yra reikalauti iš organizacijų, iš spaudos ir iš visuomenės visų pirma, kad nedarytų to, kas galėtų pakenkti krašto saugumui“, – davęs prezidento priesaiką 1938 m. teigė A. Smetona²⁴.

Kita vertus, A. Smetona pabrėžė, kad šiais laikais „valdžia yra siejama su organizuota visuomene, o neribotas karalius tarėsi esąs viršum luomų“²⁵. Kitaip sakant, skelbtas tas pats vidurio kelias kaip ir politikoje, kurioje autoritetinė santvarka matyta kaip atsvara liberaliai demokratijai ir totalitarinėms valstybėms. A. Smetonos žodžiais 1937 m. skautų suvažiavime, „senovė svyravo tarp palaidos laisvės ir despotijos, o dabartis randa laisvę

²⁰Ten pat, p. 209.

²¹Tuo metu visų šalies draugijų ir jų padalinių bendras skaičius buvo 8–9 tūkstančiai.

²²A. E i d i n t a s, min. veik., p. 257.

²³A. S m e t o n a, min. veik., p. 84.

²⁴Ten pat, p. 138.

²⁵Ten pat, p. 41.

organizuotoje visuomenėje²⁶. Taip pat A. Smetona pabrėždavo, kad be organizuotos visuomenės teismai ir administracija neįstengs kovoti su visuomenės socialinėmis problemomis²⁷, lygiai kaip sveikatos srityje yra būtina, jog „privati ir vyriausybinių iniciatyva turi dirbti santarvėje“²⁸. Nenuostabu, kad A. Smetona, priklausęs dar senajai tautinio atgimimo veikėjų kartai, savo tikslų siekusiai įvairiose kultūros ir švietimo draugijose, suvokė, kokią naudą visuomenei teikė tokia patirtis. Jo teigimu, „organizuoto jaunimo auklėjimas yra valstybei svarbiausias šių laikų uždavinys“²⁹. A. Smetona 1937 m. tautininkų suvažiavime kėlė tikslą, kad „kiekvienas, išėjęs iš mokyklos, turėtų patekti bent kurion kultūros organizacijon, atitinkančion jo polinkį, verslą, jo būdą“³⁰. Retėjant vyresniosios kartos, vadovavusios nepriklausomybės žygiams, gretoms, tik tokiu būdu bus galima paruošti inteligentų valstybės aparatui ir kultūros reikalams. Kitaip tariant, organizuotai tautai privalu turėti išauklėtų vadovų.

Organizuotos visuomenės centre atsiduria darnus tautinių organizacijų bendravimas ir dėl to A. Smetonos retorikoje skirtingų pasaulėžiūrų draugijų santykiai beveik nefigūruoja. Jau minėtoje 1940 m. kalboje Tautininkų sąjungai jis pripažįsta, kad Lietuvoje ir kitur, kur veikia Katalikų bažnyčia, šalia veikia ir Katalikų akcija su savo organizacijų tinklu. Tad valstybei, norinčiai auklėti visuomenę, būtina šalia institucijų turėti ir savo organizacijų tinklą. Jis pridūrė, kad šios dvi akcijos neturi viena kitai trukdyti ir turi rūpintis savosiomis sferomis³¹. Tai tarsi užuomina Katalikų akcijai koncentruotis į religinius uždavinius ir nesikišti ten, kur veikia valstybė.

Taigi apžvelgus prezidento A. Smetonos pareiškimus 1935–1940 m., galima apibrėžti tokį organizuotos visuomenės idealą. Tai vieningos ir stiprios organizacijos, dirbančios tautine linkme, turinčios aiškią savo darbo sritį, tačiau taip pat bendradarbiaujančios su kitomis organizacijomis. Jų vadovai dažniausiai paskiriami ir jose vyrauja autoritarinė dvasia. Tarp svarbiausių jų funkcijų: tautinės sąmonės ir kultūros ugdymas, vadų rengimas valstybės reikalams, socialinis ir visuomeninis jaunimo auklėjimas. Galiausiai organizuota visuomenė turėtų palaikyti glaudų ryšį su valdžia ir sekti jos nurodymus.

Kiek tokia organizuotos visuomenės vizija prieštarauja pilietinės visuomenės idėjai? Iš esmės buvo siekiama depolitizuoti pilietinę visuomenę. Paskutinės Lietuvos vyriausybės žemės ūkio ministras Juozas Audėnas, žinoma, kaip valstietis liaudininkas mąstęs iš opozicijos perspektyvos, to meto Lietuvos viešąjį gyvenimą aprašė taip:

²⁶Ten pat, p. 253.

²⁷Ten pat, p. 75.

²⁸Ten pat, p. 329.

²⁹Ten pat, p. 249.

³⁰Ten pat, p. 69.

³¹Ten pat, p. 85.

Dirbti, <...> valgyti, gerti, miegoti, linksintis, mokytis, sportuoti buvo plati ir nekliudoma laisvė. Bet leisti į viešąjį politinį, socialinį, darbo, savivaldybių ir kt. gyvenimo sritis <...> administracija neleido visuomenei pareikšti savo iniciatyvą³².

Prisimenant J. Bradley pilietinės visuomenės kaip autonominės organizacijų erdvės bei tiesioginės valstybės kontrolės sampratą, galima teigti, jog politinių bei ideologinių organizacijų autonomija buvo gerokai susiaurinta. Ypač jei žiūrėtume į tautininkų kurtą organizuotą visuomenę iš šiandienos pilietinės visuomenės pozicijų, kur svarbią vietą užima pliuralizmas ir skirtingų pasaulėžiūrinių draugijų konkurencija. Nors valstybės aparatas prieš organizuotą visuomenę nėra visagalis, tačiau jų santykiai nėra lygiaverčiai. A. Smetonos įsivaizdavimu, valstybė prižiūri organizuotos visuomenės darbo paskirstymą, siekia užtikrinti jos vienybę ir ištikimybę, diktuoja jai tikslus.

Vis dėlto socialinio kapitalo prasme A. Smetona akcentavo panašius dalykus, būdingus stiprioms pilietinėms visuomenėms³³. Pavyzdžiui, 1938 m. jaunlietuvių suvažiavime jis kalbėjo:

Kas vienam neprieinama, tai per organizaciją lengvai pasiekama. Bendravimas ir draugavimas žmogų išjudina, atgaivina ir tas jo savybes, kurios vienuoje gal ir nepasireikštų. <...> Ypatingai svarbu, kad jaunuolis ar jaunuolė, jausdamiesi draugijos nariais pajunta sau artesnius esant ne vien savo amžininkus, bet ir prašaliečius, kurių tarpe per visokias šventes ar olimpiadas susiranda draugų³⁴.

1937 m. Žemės ūkio rūmų susirinkime jis teigė, jog organizacijos padeda stiprinti kaimo jaunuolių socialinį jausmą, nusmelktą prie rusų valdžios³⁵. Tai, kad įvairiose Lietuvos kultūros, švietimo ir kitose nepolitinėse draugijose narių skaičius ketvirtajame dešimtmetyje buvo linkęs augti, rodo ir draugijų statistika³⁶. Tačiau perdėta administracijos kontrolė ir visuomeninių organizacijų išstūmimas iš politinio lauko ilgainiui galėjo silpninti visuomeninę iniciatyvą ir skatinti politinę apatiją, kas savo ruožtu neigiamai atsilieptų ir socialiniam kapitalui.

³² J. A u d è n a s, *Paskutinis posėdis*, Vilnius, 1990, p. 103.

³³ Pasak Roberto D. Putnamo, socialinis kapitalas yra socialinės organizacijos savybės, tokios kaip pasitikėjimas, normos, tinklai, ir visa tai padidina visuomenės produktyvumą ir palengvina koordinuotus veiksmus. R. D. Putnamo socialinis kapitalas kuriamas per savanoriškų asociacijų tinklus, todėl jam ypač svarbu bendruomeniškumas, savanorystė, pilietinis dalyvavimas ir savanoriškos organizacijos. Be to, šio mokslininko darbuose aukštas socialinio kapitalo lygmuo yra būtinas demokratinei valstybės santvarkai (Plg. J. I m b r a s a i t ė, Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2004, nr. 1, p. 40–42). Savo ruožtu A. Smetona, net ir suvokdamas tai, ką būtų galima įvardyti kaip socialinį kapitalą, valstybės santvarką suko autoritarizmo link.

³⁴ A. S m e t o n a, min. veik., p. 248.

³⁵ Ten pat, p. 105.

³⁶ Žr. M. B u t k u s, min. veik.

Tai, kokie tikslai buvo keliami organizuotai visuomenei, gana organiškai įsilieja į tautininkų ir A. Smetonos pasaulėžiūrą. Vienas svarbiausių tautininkų ideologų Izidorius Tamošaitis dar 1932 m. rašė, jog individualizmas ir įvairios jo formos, pavyzdžiui, demokratija, susidūrė su neįveikiama krize. Anot jo, individų laisvės, atskirumo ir jų viseto pagrindu sudaryta valstybė yra praeitis, nes ji neturi vienijančio tikslo ir krypties, vadovaujasi individualistine morale, o partinė sistema skatina dar didesnę susiskaldymą, griauinantį valstybę³⁷. Išeitų, kad tautininkų kuriamai autoritetinei santvarkai susiklosčiusi padėtis leidžia varžyti draugijų, spaudos ir susirinkimų teises. Kita vertus, organizuota visuomenė mažina individų susiskaldymą ir atskirumą, juos apjungia, be to, ji turi aiškiai nurodytą kryptį. Idealiame modelyje yra suderinama laisvė ir valdžia, autoritetas ir individo saviraiška.

Vidaus reikalų ministro Silvestro Leono 1939 m. kalba Lietuvos Vakarų sąjungai gerai apibendrina, kaip valdžia matė draugijų ir valstybės santykius. Beje, kalba ministrui buvo įteikta per Visuomeninio darbo vadybą, kuri gviešėsi ir draugijų priežiūros funkcijų. S. Leonas suvažiavime teigė, kad valstybė per organizacijas stengiasi įgyvendinti savo sumanymus, nes atskiros valstybės įstaigos tiesiogiai negali pasiekti kiekvieno piliečio. Teigiama, kad draugijų paskirtis nėra vien aklas valdžios organų sprendimų vykdymas, bet ir savarankiškas dalyvavimas šalies kūrybiniame, visuomeniniame gyvenime. Kaip ir A. Smetona, S. Leonas pabrėžė poreikį tiksliai nubrėžti ribas, kuriose veikia kiekviena organizacija, ir pridūrė: „Pas mus iki šiol dar nėra aiškiai ir tiksliai sutvarkytas visuomenės organizacijų darbo paskirstymas, tačiau prie to einam ir galimas daiktas, kad tai bus anksčiau ar vėliau sunormuota specialiu įstatymu“³⁸.

Už draugijas atsakingų institucijų planus pertvarkyti šalies draugijas aptarsime vėliau, o apibendrinant ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos draugijų politiką galima akcentuoti keletą dalykų. Sustabdžius legalią opozicinių partijų bei kai kurių jų ideologinių organizacijų veiklą, toliau radikalių priemonių nesiimta³⁹. Įvairios pasaulėžiūrinės grupės veikė per kultūros ir švietimo draugijas, nors tarp jaunųjų tautininkų būta siūlymų uždrausti visas „Tautos Vadui“ nepaklūstančias organizacijas⁴⁰. Vietoj to viešojoje retorikoje nuosekliai vystyta organizuotos visuomenės idėja, kurioje svarbiausią vietą užimtų tautininkams artimų ir su valstybe glaudžiai susijusių draugijų tinklas.

³⁷ I. Tamošaitis, *Rinktiniai filosofiniai raštai*, sud. G. Pranckietytė, Vilnius, 2010, p. 191–201.

³⁸ 1939 m. vasario 19 d. Lietuvos Vakarų sąjungos suvažiavimo kalba, paruošta ir teikta per VDV generalinį sekretorių ministrui Leonui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 114, ap. 1, b. 1, l. 5.

³⁹ 1935 m. pabaigoje vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas Tautininkų sąjungos suvažiavime teigė, kad nors idealas yra tautiškos organizacijos, „prievara nieko nepasieksime, bet gražiu, teisingu, ideologiniu auklėjimu tautinėje dvasioje pasieksime gerų rezultatų“. Vidaus Min. gen. Čapliko kalba Tautininkų suvažiavime, 1935. XII. 28., *Vairas*, 1936, nr. 1, p. 62.

⁴⁰ „Visos tautinės visuomeninio, kultūrinio, politinio ir kitokio pobūdžio organizacijos, turi būti sujungtos vienon Vadovybėn, vadovaujamon Tautos Vado. Nė vienai organizacijai, nenorinčiai eiti Tautos Vado keliais, neturėtų būti leidžiama veikti.“ Didis „Jaunosios Lietuvos“ žingsnis, *Akademikas*, 1935, nr. 18, p. 403.

Draugijos korporatyvistinėje sistemoje

Tarpukario Europoje nuvilnijusi korporatyvizmo banga dažnai siejama su fašizmo įsigalėjimu Italijoje ar fašistine ideologija. Vis dėlto tikslingiau būtų teigti, kad šalia fašistinio korporatyvizmo varianto egzistavo ir demokratinis ar socialdemokratinis. Gregorio M. Luebberto teigimu, idealiame demokratiname korporatyvizmo variante – socialdemokratijoje – priklausymas centralizuotoms, masinėms ir įtakingoms ekonominių interesų grupėms buvo savanoriškas, įtraukiantis darbo klasę, o korporatyvistinės profesinės sąjungos sugebėjo atsverti darbdavių pranašumus kolektyvinėse derybose ir turėti įtakos socialinei politikai⁴¹. Fašistinėje santvarkoje korporatyvinės organizacijos pagrindą sudarė mechanizmas, per kurį valstybės institucijos kontroliavo ir mobilizavo darbininkus bei kapitalistus. Darbininkų įtraukimas buvo simbolinis, o korporatyvinės profesinės sąjungos buvo tarpininkės, skirstančios materialines gėrybes ar taikančios prievartą. Per jas valdančioji partija bandė nupirkti ar jėga pasiekti darbo klasės nuolankumą⁴².

A. C. Pinto savo darbuose narplioja ne tik fašizmo ir korporatyvizmo santykį, bet ir tai, kaip autoritariniai tarpukario režimai itin noriai perėmė tam tikrus korporatyvistinės santvarkos bruožus. Visų pirma autorius išskiria socialinį ir politinį korporatyvizmą. Socialinis korporatyvizmas tai interesų atstovavimo sistema, suskirstyta į nustatytą skaičių privalomų, tarpusavyje nekonkuruojančių ir nesidubliuojančių hierarchiškų ir skirtingas funkcijas atliekančių kategorijų, jos yra pripažintos ar įteisintos (arba įsteigtos) valstybės ir joms sąmoningai suteiktas atstovavimo monopolis atitinkamoje kategorijoje mainais už tam tikrą jų lyderių parinkimo kontrolę, reikalavimų ir paramos formulavimą. Savo ruožtu, politinis korporatyvizmas kaip politinės reprezentacijos sistema yra paremtas organišku etatistiniu požiūriu į visuomenę, kurios organiškose dalys (šeima, profesinės sąjungos, interesų grupės) pakeičia asmenybėmis grįstą rinkimų modelį ir tampa pirmine ar patariamąja įstatymų leidimo institucija šalia vykdomosios valdžios⁴³.

Korporatyvizmo teoretikai dažnai kritikuodavo egoistinį liberalaus kapitalizmo kuriamą individą, o jį turėjo pakeisti korporatyvinis žmogus, motyvuojamas nacionalinių interesų, bendrų vertybių ir tikslų. Tačiau autoritariniai režimai pasinaudojo socialiniu korporatyvizmu kaip formalia interesų atstovavimo sistema, kuri tvarkytų darbo klausimus, įteisintų represijas prieš laisvas profesines sąjungas ir galiausiai leistų valstybės aparatui, verslui ir darbo jėgai reikšti savo interesus ir priėti prie tokių sprendimų, kurie

⁴¹ Autorius mini Norvegiją, Švediją, Čekoslovakiją ir iš dalies Daniją.

⁴² G. M. L u e b b e r t, min. veik., p. 450–451.

⁴³ A. C. P i n t o, *Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorships*, *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, ed. A. C. Pinto, A. Kallis, London, p. 89.

būtų naudingi režimui⁴⁴. Politinis korporatyvizmas autoritariniams režimams galėjo būti neblogas būdas atsikratyti liberalios demokratijos, pakeisti individualistinę atstovavimo sistemą į tam tikrą viešą forumą, į kurį pagal organinį principą būtų ribojamas patekimas, o interesai derinami ir politiniai sprendimai priimami be didesnio viešumo ir visuomenės įsitraukimo. Tai, viena vertus, atima iš didelės visuomenės dalies politines teises ir skatina visuomenės apolitiškumą, kita vertus, leidžia režimui kontroliuoti politinių sprendimų priėmimą ir įvairias interesų grupes⁴⁵.

A. C. Pinto teigia, kad daug socialinio korporatyvizmo ideologų, ypač tarp katalikų, pasisakė už socialinį korporatyvizmą be visa apimančios valstybės, tačiau korporatyvistinio atstovavimo principų įvedimą dažniausiai sąlygodavo autoritarinio politinio elito prievarta prieš pilietinę visuomenę. Net jei buvo pabrėžiama korporacijų autonomija ir kiti pliuralizmo aspektai, dažniausiai jie būdavo paneigiami fundamentalaus išsipareigojimo aukščiausiam tikslui ar valstybės vadovų nustatyta kryptimi. Dėl to tarpukario Europos diktatūrų korporatyvizmas praktikoje labiau priartėjo ne prie socialinės katalikybės, bet prie fašizmo, net jei mėginta teigti kitaip. A. C. Pinto teigimu, socialinio korporatyvizmo institucionalizacija praktikoje daugiausia rėmėsi 1927 m. Italijos darbo kodeksu⁴⁶. Šios įžvalgos yra geras atskaitos taškas analizuojant, kiek prezidento A. Smetonos režimas instrumentiškai išnaudojo korporatyvizmą ir kiek demokratijos būta opozicijos siūlytame korporatyvizmo variante.

Panagrinėkime prezidento A. Smetonos ir tautininkų vadų pasisakymus apie korporatyvizmą. A. Smetona retai kalbėjo apie jį viešai. Štai 1940 m. pradžioje Tautininkų sąjungos suvažiavime jis kalbėjo apie liberalinės ir autarkinės (matyt, mintyje turimos totalitarinės valstybės) kryptių suderinimą. Tokio vidurio kelio pagrindas yra organizuota visuomenė, besivadovaujanti ne žmonių lygybe, o susidaranti pagal funkcinę žmogaus paskirtį. Tai, A. Smetonos teigimu, vestų į korporatyvistinę profesiniais pamatais pagrįstą santvarką⁴⁷. Nors valstybės kryptimi nurodomas korporatyvizmas, tačiau gana miglotai ir nieko nepasakant apie konkrečias jo formas. Ankstesnį A. Smetonos atsargumą korporatyvizmo atžvilgiu atskleidžia tai, kad 1931 m. jis sustabdė Tautininkų sąjungos planus persitvarkyti korporaciniais pagrindais. L. Truskos teigimu, 1930 m. statute buvo numatyta šalyje, bet pirmiausia partijoje, eiti prie korporacinės sistemos ir steigti ekonomines ūkininkų, darbininkų ar moterų atstovybes. Tautininkų sąjunga, sekant Italijos pavydžiu, turėjo tapti šių profesinių atstovybių koordinatore. Vis dėlto A. Smetona šiuos

⁴⁴Ten pat, p. 89–90.

⁴⁵A. C. P i n t o, „Corporatism and „Organic Representation“ in European Dictatorships, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, p. 8.

⁴⁶Ten pat, p. 6–7.

⁴⁷A. S m e t o n a, min. veik., p. 83.

planus sužlugdė, sąjungos vadovybė buvo pakeista ir ekonominių atstovybių steigimas sustabdytas⁴⁸.

Tikėtina, kad to priežastimi ne mažiau nei A. Smetonos įtarumas korporatyvizmo atžvilgiu buvo nenoras per daug sustiprinti Tautininkų sąjungą. Bet koku atveju svarstymų apie korporatyvizmą Lietuvoje nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios daugėjo. 1931 m. „Vaire“ publikuojama Othmaro Spanno, vieno svarbiausių austrų korporatyvizmo teoretikų, „Tikroji valstybė“, o spaudoje gana dažnai rašyta apie Italijos ar kitų šalių korporatyvizmą. Nors tuometis „Lietuvos aidas“ redaktorius Valentinas Gustainis svarstė, kad kandidatus į būsimą Seimą, be savivaldybių atstovų, galėtų siūlyti ir Žemės ūkio, Prekybos ir pramonės bei dar tik planuojami įkurti Darbo rūmai⁴⁹, politinis korporatyvizmas Lietuvoje iš esmės liko tik teorinio lygmens. Prie jo sugrįžta beveik po dešimtmečio. Būtent 1940 m. sausio 5–6 d. Tautininkų sąjungos suvažiavime, kuriame A. Smetona korporatyvizmą įvardijo kaip siekiamybę, nutarta organizuoti tautą korporacijomis, o tų pačių metų balandį sąjungos Vyriausioji valdyba įpareigojo apskričių ir apylinkių valdybas, be mišrių bei specialių (tam tikriems uždaviniams), steigti ir profesines apylinkes⁵⁰. Šiuos pokyčius nešė jaunoji tautininkų karta, tikėdamasi galutinai panaikinti politinį visuomenės susiskirstymą sujungiant ją profesiniais pagrindais⁵¹.

Daugiausia ketvirtajame dešimtmetyje kalbėta apie socialinį korporatyvizmą – reikį toliau vystyti įvairių profesinių šakų rūmų sistemą, be to, jo įgyvendinimas įsteigus Žemės ūkio, Prekybos, pramonės ir amatų, Kūno kultūros bei Darbo rūmus buvo pasistūmėjęs toliausiai. Pavyzdžiui, Švietimo ministerijos Kultūros departamento direktorius Vytautas Soblys, 1938 m. pasisakydamas už Kultūros rūmų steigimą teigė, kad jie pagal savo struktūrą turėtų būti lietuvių tautos kultūros organizatoriumi, jos kultūrinio gyvenimo atstovu ir švyturiu. Tokiuose rūmuose įvairių kultūros sričių korporacijų nariai gautų tam tikrą materialiai apsaugančių privilegijų, bet už tai jiems tektų atitinkamos pareigos. V. Soblys kaip įrodymą, kad įmanoma įsteigti Kultūros rūmus, pateikia Latvijos pavyzdį. Jis pamini, kad Latvijoje su rūmais gali bendradarbiauti atskiros organizacijos, bet jų pirmininkus tvirtina rūmai. Be to, Latvijoje kultūrinių organizacijų skaičius apribojamas, o atitinkami ministrai nustato, kurios draugijos turi likviduotis. Reiktų suprasti, jog V. Soblys Latvijos pavyzdį laiko teigiamu, tad panaši kultūrinių organizacijų kontrolės funkcija būtų numatyta ir lietuviškiesiems rūmams⁵².

⁴⁸ L. T r u s k a, min. veik., p. 311–312.

⁴⁹ V. G u s t a i n i s, Apie tautos atstovybę, *Vairas*, 1932, nr. 2, p. 271.

⁵⁰ Ten pat, p. 320.

⁵¹ A. S v a r a u s k a s, M. T a m o š a i t i s, Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje, *Istorija*, nr. 68, 2007, p. 51.

⁵² V. S o b l y s, Kultūros rūmų klausimu, *Vairas*, 1938, nr. 19, p. 170–176.

Bendrai V. Soblio pasiūlyme pažymima, kad rūmų ataskaitose didesnę veiklos aprašymo dalį sudaro švietimas, parodos, kursai, valstybinė bei tautinė ideologija ir savųjų sričių patariamoji, ekspertinė funkcijos. Panašu, kad tai gerai atspindi ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos socialinio korporatyvizmo realybę. Svarstant apie per rūmų sistemą įgyvendintą korporatyvizmą, daug daugiau dėmesio skiriama bendrai vadovybei ir visuomeninių jėgų racionaliam organizavimui nei paskirų rūmų savivaldai ar kokybiškam interesų grupių gynimui. Matyt, panašiai žiūrėjo ir A. Smetona, 1937 m. tautininkų suvažiavime teigęs, kad „įsteigtieji pramonės bei prekybos ir žemės ūkio rūmai ir tebeugdomieji darbo rūmai tuo tarpu turi daugiau auklėjamos, nekaip atstovaujamos reikšmės“⁵³.

Jei lietuviškos rūmų sistemos kūrimas būtų buvęs grįstas savanorišku organizacijų dalyvavimu ir demokratišku pareigybių rinkimu, matyt, galėtume kalbėti apie tam tikrą jos suderinamumą su pilietinės visuomenės idėja, tačiau taip nebuvo. Štai 1940 m. VRM Spaudos ir draugijų skyrius iš opozicinio dienraščio „XX amžius“ straipsnio išcenzūravo fragmentą, kuriame pasisakyta už Prekybos, pramonės ir amatų rūmų demokratinimą, nes esanti rūmų konstrukcija yra autoritarinė, įvairūs visuomenės sluoksniai jaučiasi rūmuose neatstovaujami ir neturintys jokio ryšio su vadovybe⁵⁴. Pavyzdžiui, Estijoje kuriant korporatyvinę sistemą taip pat deklaruoti klasių konflikto, partijų panaikinimo ir vienybės tikslai. 1936 m. Estijos ministras pirmininkas Konstantinas Pätšas atidarydamas Darbo rūmus kalbėjo apie savivaldos išplėtimą. Vietos savivalda Estijoje buvo laikoma tautos mokykla ir pirmuoju institucinio organizavimosi pavyzdžiu tautinio atgimimo metu. Pasak K. Pätso, nuo šiol ji turėjo būti išplėsta ir į neteritorinius darinius. Andreso Kasekampo teigimu, rinkimai į rūmus Estijoje buvo organizuojami pasitelkiant jau egzistuojančias visuomenines ir nevyriausybinės organizacijas, tačiau jų praktikoje vis tiek dominavo greitai ir iš viršaus nuleisti sprendimai⁵⁵. Tuo metu Latvijoje, kitaip nei Estijoje, iki korporatyvistinės sistemos egzistavusios profesinės organizacijos subordinuotos atitinkamų sričių rūmams⁵⁶.

Lietuvoje organizacijų savarankiškumo mažinimą geriausiai atspindi Darbo rūmų įkūrimas. G. Rudžio teigimu, iki 1934 m. reformistinės (nekomunistinės) profesinės sąjungos veikė beveik laisvai, tačiau net ir jos kaip potencialus opozicijos šaltinis galėjo būti pavojingos tautininkams. 1934 m. valdžios iniciatyva imta organizuoti Generalinę darbininkų atstovybę, kuri padėjo pagrindus 1936 m. įkurtiems Darbo rūmams.

⁵³ A. Smetona, min. veik., p. 66.

⁵⁴ VRM Spaudos ir draugijų skyriaus biuletenis nr. 21, 1940 m. gegužės 11 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1032, l. 59.

⁵⁵ A. Kasekamp, Corporatism and Authoritarianism in the Baltics, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, p. 262–263.

⁵⁶ Ten pat, p. 266.

Uždarytas profesines sąjungas pakeitę Darbo rūmai buvo stipriai priklausomi nuo VRM, nes sprendimo galia buvo sutelkta jų valdybos ir pirmininko rankose, o pastarąjį skyrė vidaus reikalų ministras. VRM Vyriausioji darbo ir socialinės apsaugos inspekcija prižiūrėjo rūmų veiklą, ministras turėjo didelę įtaką sudarant rinkiminius kandidatų į rūmus sąrašus, o Ministrų kabinetas neišlaikant rūmų kontrolės turėjo teisę juos paleisti⁵⁷. Pasak G. Rudžio, Darbo rūmai turėjo sudaryti darbininkams jų visuomeninių interesų atstovybės iliuziją, tačiau taip pat skiepyti socialinės taikos idėjas⁵⁸.

Iš esmės Lietuvoje kurtoje rūmų sistemoje siekta didinti valstybės intervenciją į tam tikras viešojo gyvenimo sritis, pakeisti visuomenines organizacijas valstybės kontroliuojamomis institucijomis ar bent jau sustiprinti jų kontrolę. Pavyzdžiui, siekdama populiarinti Kultūros rūmų idėją 1938 m. valdžia žiniasklaidoje akcentavo, jog kultūrinėje visuomeninių organizacijų veikloje pastebėta vengtino paralelizmo, todėl veiklai derinti bei intensyvinti būtinas vienas centras – Kultūros rūmai⁵⁹. Tai leistų teigti, kad Lietuvoje kurta korporatyvistinė sistema⁶⁰ nėra neprieštaravo organizuotos visuomenės idėjai – iš esmės tai buvo integralios to paties proceso dalys. D. Mačiulio teigimu, autoritarinio režimo požiūriu organizacijai priklausantis žmogus buvo lengviau valdomas, be to, valdžia į organizacijas žvelgė kaip į visuomeninio auklėjimo institucijas – valstybė buvo suinteresuota, kad organizacijos taikytųsi prie valstybinių interesų ir sektų valdžios nurodymais⁶¹. Korporatyvizmas atitiko organizuotos visuomenės idėją, nes rėmėsi vienybės, bendrų interesų ir tikslų, o ne politinio susiskaldymo principais. Organizuota visuomenė neturėjo būti susibūrusi į tradicinio tipo nevyriausybinės organizacijos: svarbu, jog žmonės priklausytų tam tikriems visuomeniniams dariniams, o jie, savo ruožtu, vienas su kitu nekonkuruotų ir laikytųsi valdžios nustatytos linijos.

⁵⁷ G. R u d i s, min. veik., p. 101–102.

⁵⁸ Ten pat, p. 104.

⁵⁹ D. Mačiulis, min. veik., p. 29.

⁶⁰ Vincentas Lukoševičius yra rašęs, kad „nors korporacijų idėja, nusižiūrėjus į Italiją, Lietuvoje buvo propaguojama, bet ją čia įgyvendinti, galima sakyti, nebandyta. Tiesa, buvo įsteigti Žemės ūkio ir kiti keleri rūmai, bet į korporacijas kaip vienos profesijos organizacijas jie nelabai panašėjo. Ne kas iš korporacijų steigimo išėjo ir Italijoje“ (V. L u k o š e v i č i u s, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, Vilnius, 1995, p. 349). G. Rudis straipsnyje apie Darbo rūmus taip pat yra pastebėjęs, kad „pagrindinis korporatyvizmo principas – siekimas „klasių bendradarbiavimo per korporacijas, vienijančias darbo žmones ir kapitalistus, Lietuvoje nebuvo įgyvendintas“ (G. R u d i s, min. veik., p. 107). Šio tyrimo tikslas nėra išsiaiškinti, ar tai, kas kurta ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje gali būti vadinama tikru korporatyvizmu. Čia laikomasi A. C. Pinto pasiūlyto socialinio ir politinio korporatyvizmo išskyrimo ir pagrindinio teiginio, kad tarpukario Europos diktatūros, įtvirtinant savo režimus, naudojosi tam tikrais korporatyvinės sistemos bruožais. Rūmų sistemą tokiu atveju būtų galima vadinti lietuviškuoju korporatyvizmo variantu.

⁶¹ D. M a č i u l i s, min. veik., p. 20.

Jei organizuota visuomenė ir korporatyvizmas derėjo, tai ši dermė, be abejonės, kirtosi su pilietinės visuomenės idealais. Apie demokratinio ar socialdemokratinio korporatyvizmo⁶² suderinamumą su pilietine visuomene kalbėti galima, tačiau tarpukario Lietuvoje diegti socialinio korporatyvizmo elementai, daugiausia inicijuoti autoritarinės valdžios, apribojo tose sferose iki tol veikusią organizacijų laisvę ir prieštaravo savanoriškų organizacijų autonomijos nuo valstybės principui. Žinoma, Lietuvoje kurtas socialinio korporatyvizmo modelis pirmiausia paveikė profesines sąjungas ir darbininkų organizavimąsi, tačiau jo plėtra būtų kėlusį grėsmę ir kitų visuomeninių organizacijų savarankiškumui. Galiausiai suorganizavus visuomenę išimtinai pagal profesijas, kiltų dilema, kaip pavyktų kurti draugijoms, kurių veiklos sritis peržengtų profesines skirtis.

Apie korporatyvizmą ketvirtajame dešimtmetyje mąstė ne vien tautininkai – 1936 m. jaunųjų katalikų mąstytojų grupė „Naujojoje Romuvoje“ paskelbė deklaraciją „Į organiškios valstybės kūrybą“. Organiškos valstybės struktūroje jie išskyrė tris pagrindinius elementus: 1) korporatyvistinė santvarka socialinėje ir ekonominėje srityse; 2) kultūrinė autonomija ideologinėje srityje; 3) teisinė valstybė teisinėje ir politinėje srityse⁶³. Nagrinėjamai temai aktualiausia jų korporatyvistinės santvarkos bei kultūrinės autonomijos vizijos, taip pat, kokią kritiką jos išsakė tautininkų korporatyvizmui ir kokią vietą numatė draugijoms būsimoje valstybės santvarkoje.

Bene išsamiausiai iš deklaracijos autorių korporatyvizmą teoriškai išplėtojo sociologas Pranas Dielininkaitis. Jaunųjų katalikų siūlomą variantą, remdamasis prancūzu Eugène'u Duthoit, jis vadino „draugijiniu korporatizmu“. P. Dielininkaitis teigė, kad totalitariniai ir daugiau ar mažiau autoritariniai režimai kuria „etatistinį korporatizmą“, kuris pasižymi tuo, kad centrinė valdžia per korporacijas veikia šalies ekonominę gyvenimą; nepripažįstama profesinių sąjungų laisvė; egzistuoja glaudus korporatyvizmo ir naujos valstybinės santvarkos ryšys, dažniausiai sudarant politinę tautos atstovybę⁶⁴. Savo ruožtu „draugijiniame korporatizme“ korporacijas turėjo sudaryti laisvos profesinės ir darbdavių sąjungos; vietos korporacijų ir jų federacijų vadovybės būtų sudarytos iš rinktų atstovų; toks korporatyvizmas augtų iš apačios; keistų liberalią demokratiją į organiškąją demokratiją; korporacija būtų decentralizuota institucija. Valstybė pastūmėtų „draugijinį korporatizmą“ suteikdama korporacijoms statutą ir veikimo ribas, juridinio asmens teises ir padarydama jas viešosios teisės institucijomis, turinčiomis reglamentacijos galią profesinėje srityje. Atskirų profesinių sąjungų nutarimai būtų privalomi tik jos nariams, o

⁶² Kaip minėta, esminis jo principas – savanoriškas priklausymas centralizuotoms, masinėms ir įtakingoms ekonominių interesų grupėms. Dažnai tokių monopolinių interesų grupių susidarymas net nebuvo inicijuotas iš viršaus. Matyt, kai kurie korporatyvizmo teoretikai net nelaikytų to korporatyvizmu.

⁶³ Į organiškios valstybės kūrybą, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 8, p. 173.

⁶⁴ P. Dielininkaitis, Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 18, p. 397.

korporacija, atstovaujanti visai profesijai, būtų viešosios teisės institucija ir jos nutarimai galiojotų visai profesijai. Valstybė pasiliktų bendrąjį darbo įstatymų ir bendrų taisyklių profesijoms leidimą⁶⁵. Beje, P. Dielininkaitis nurodo, kad kol kas verta koncentruotis tik į socialinį korporatyvizmą, nes profesinio parlamento klausimas dar per mažai išdirbtas.

Kaip pastebi Kęstutis Skrupskelis, deklaracijos autoriai tautininkų korporatyvizmą vadino „pseudokorporatyvizmu“, kuris yra „įrankis vienai grupei viešpatauti, arba priedanga pilietinėms bei visuomeninėms teisėms panaikinti“⁶⁶. Savaimė suprantama, kad tautininkų korporatyvizmo versiją jaunieji katalikai priskyrė „etatistiniam korporatizmui“. Matyt, mintyje turėtas dalies organizacijų suvalstybinimas, pavyzdžiui, Lietuvos skautų sąjungos, ir valstybės prezidento tapimas įvairių organizacijų šefu ar jo teisė parinkti organizacijų vadovus. Kaip jau užsiminta, mažai savivaldos būta ir tautininkų kurtoje rūmų sistemoje. K. Skrupskelis taip pat atremia deklaracijos autoriams mestus kaltinimus, jog jų siūlytas korporatyvizmas panašus į fašizmą. Tai bandoma paneigti tuo, kad koncepcijos šaknų reikia ieškoti ne fašizme, o katalikiškoje prigimtinių bendruomenių sampratoje ir popiežiaus Leono XIII socialinėse enciklikose, be to, korporacijos turėjo būti kuriamos iš apačios⁶⁷. Tai, kad bent jau teoriniame lygmenyje deklaracijos autorių siūlomas korporatyvizmas ryškiai skyrėsi nuo fašistinio varianto, patvirtintų ir tai, jog vienas pagrindinių popiežiaus Pijaus XI 1931 m. paskelbtos ir palankios korporatyvizmui enciklikos *Quadragesimo anno* autorių Oswaldas von Nell-Breuningas buvo nusiūlyęs po 1934 m. konstitucijos priėmimo Austrijoje įsigalėjusia „autoritarine, krikščioniška valstybe su korporatyvizmo pagrindu“, nes ji rėmėsi vertikaliai organizuojamomis korporacijomis ir prievartos taikymu⁶⁸. Bent P. Dielininkaičio korporatyvizmo sampratai demokratinius principus priskiria ir Vilius Kubekas, nes P. Dielininkaitis įtikinėjo, kad korporatyvizmas turi būti atsietas nuo politinės santvarkos keitimo, o korporacijos atribotos nuo valstybės kišimosi į jų valdymą, be to, jis rėmėsi teigiamais korporatyvizmo pavyzdžiais iš Šveicarijos ar „Naujojo kurso“ reformomis JAV⁶⁹.

Regis, didžiausias „draugijinio korporatizmo“ prieštaravimas buvo lemiamas valstybės vaidmuo jį organizuojant, net jei jis ir turėjo augti iš apačios. Filosofas Antanas Maceina, vienas iš deklaracijos autorių, rašė: „valstybė korporacijų nekuria, bet jas tik organizuoja, nes valstybė nekuria profesijų. Ji šitas profesijas randa, jas sutvarko viešosios teisės būdu, ir taip atsiranda korporacijos“. Vėliau, anot A. Maceinos, korporacijose įsigalėjus savival-

⁶⁵ Ten pat, p. 398–399.

⁶⁶ K. Skrupskelis, 1936-ųjų deklaracija, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, nr. 6, p. 382.

⁶⁷ Ten pat, p. 383.

⁶⁸ J. Pollard, Corporatism and Political Catholicism, *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, p. 52.

⁶⁹ V. Kubekas, Socialinis teisingumas. Prano Dielininkaičio politinė sociologija, in J. Dementavičius, *Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*, Vilnius, 2023, p. 265–269.

dai ir galint joms patikėti atskirų profesijų reikalus, valstybė yra atleidžiama nuo perdėtos biurokratijos ir centralizacijos⁷⁰. „Draugijinis korporatizmas“ bet koku atveju buvo gero-kai pozityvesnis draugijų laisvės ir pilietinės visuomenės prasme nei tautininkų kurtas va-riantas. Ir visgi tokio korporatyvizmo įgyvendinimo mechanizmas, ką rodė ir tarpukario Europos valstybių patirtis, buvo sunkiai įmanomas be hierarchinių struktūrų ir valstybės prievartos. Dėl to tik iš dalies norėtusi sutikti su K. Skrupskeliu, jog jaunųjų katalikų mąs-tytojų siūlytas korporatyvizmas siekė kurti tai, ką dabar vadiname pilietine visuomene⁷¹.

Ne mažiau įdomus kitos deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ siūlytos vals-tybės struktūros dalies – kultūrinės autonomijos ideologinėje srityje – santykis su draugi-jų laisve ir pilietine visuomene. Galima sutikti, kad kultūrinės autonomijos idėja atitinka draugijų laisvės principą. Ji turėjo garantuoti, kad ideologiniai ir religiniai reikalai ne-priklausytų nuo politinių institucijų, visuomenė laisvai galėtų rinktis savo pasaulėžiūrą, o tai užtikrintų ir teisę laisvai burtis į pasaulėžiūrinės organizacijas. Ji turėjo garantuoti draugijoms bent jau negatyviąją laisvę. Tačiau ne iki galo aišku, ar organiškios valstybės koncepcijoje tokioms organizacijoms buvo numatyta teisė tvarkyti ne tik savo vidinius rei-kalus, bet ir kelti sau rūpimus klausimus viešajame gyvenime ir stengtis paveikti politinius sprendimus – juk tai ne mažiau svarbi pilietinės visuomenės užduotis. Kad ir toks pavyz-dys: jei egzistuoja pasaulėžiūrinė laisvė, tada netrukdomai veiktų ir socialdemokratinės, liberalios ar kitų pažiūrų draugijos, tad kaip jos korporatyvistinėje santvarkoje apskritai galėtų siekti savo politinių ar pasaulėžiūrinių tikslų, prieštaraujančių valstybės santvarkai.

Regis, tam tikro konsensuso dviejose didžiausiose pasaulėžiūrinėse stovyklose – tau-tininkų ir krikščionių demokratų – tarpukario pabaigoje būta. Abi rėmėsi korporatyviz-mu, tik skirtingomis jo versijomis. Nieko keisto, kad būdami opozicijoje jaunieji katalikai rinkosi „draugijinį“ variantą, kuris atitiko ir Katalikų bažnyčios socialinį mokymą. Tai ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje kūrė alternatyvą tautininkų organizuotai visuomenei. Tačiau būtent tautininkų korporatyvizmas ir organizuotos visuomenės planai turėjo šan-są būti įgyvendinti. Pasižiūrėkime į pavykusius ar tik planuotus tautininkų organizacijų pertvarkymo sumanymus.

Draugijų pertvarkymo planai

Tarpukario pabaigoje dairantis į Europos autoritarinių ar net totalitarinių valstybių pavyzdžius, ėmė populiarėti idėja, kad Lietuvai reikalinga propagandos institucija, o val-džia negali palikti viešosios nuomonės savieigai. Jau nuo 1934 m. Tautininkų sąjungoje

⁷⁰ A. M a c e i n a, Korporacinės idėjos aktualumas, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 13, p. 293.

⁷¹ K. S k r u p s k e l i s, min. veik., p. 385.

radosi planų įkurti „tautinės propagandos ministeriją“, o prie jos įgyvendinimo sugrįžo „bene pats tautiščiausias“ 1938 m. kovo 24 d. A. Smetonos patvirtintas Vlado Mirono vadovaujamas Ministrų kabinetas⁷². Galiausiai tokia funkcija priskirta 1938 m. įsteigta Visuomeninio darbo vadybai (toliau – VDV). Nenuostabu, jog iš pradžių VDV generalliniu sekretoriumi paskirtas tautininkų ideologas Izidorius Tamošaitis. VDV pradėdant darbą jis teigė, kad visuomeninis darbas vaizdžiausiai pasireiškia „drauginiame gyvenime ir spaudoje“, todėl įstaigai kelta užduotis suteikti „visuotiniškesnę mintį drauginiam gyvenimui“, kuriam trūksta „subordinuotumo“, vienos bendresnės vadovaujamos minties, jame yra nemaža paralelizmo⁷³. Numatyta, kad šioje įstaigoje bus spaudos ir draugijų skyrius, kuris „koordinuos draugijinį gyvenimą, rūpinsis intensyvinti ir derinti tą kultūrinę veiklą, kuri pasireiškia organizacijose“⁷⁴.

1939 m. pradžioje VDV rengiant savo statutą ir kuriant darbų programą, ketinta iš esmės perimti vadovavimą Lietuvos draugijiniam gyvenimui. Darbų programai siūlyta: parengti organizacijų pertvarkymo įstatymo projektą, nustatyti atskirų organizacijų administracinį ir veiklos priklausymą VDV, užmegzti tiesioginius ryšius su draugijomis ir perimti draugijų ir spaudos registrą iš Vidaus reikalų ministerijos, surinkti ir susisteminti veikiančių organizacijų statistiką, nustatyti veiklos sritis atskiroms organizacijoms, nustatyti aiškius bendradarbiavimo dėsnius su Tautininkų sąjunga⁷⁵.

VDV įstatyme buvo įrašyta, jog vadybos veikla apima „draugijinio darbo“ sritį, o jos nurodymai „valstybinėms, savivaldybinėms ir kitoms viešosios teisės organizacijoms yra privalomi“⁷⁶. Pagal 1936 m. Draugijų įstatymą jų steigimas ir priežiūra buvo pavesta VRM, todėl kilo poreikis suderinti šių institucijų funkcijas. VDV, nurodydama, kad pagal savo paskirtį turi sekti ir koreguoti organizacijų programinę veiklą, taip argumentavo draugijų priežiūros prisiėmimą:

Pagal Draugijų įstatymą visos draugijos yra VRM žinioje. Tačiau VRM vykdo daugiau formalinę priežiūrą, sekdam ir kreipdama dėmesį į tai, kad draugijų veikla neprasilenktų su Draugijų ir kitais tolygiais įstatymais, nekreipdama dėmesio iš viso į draugijų programinę veiklą ir darbo metodus.

Kad žinotų, kokias darbo sritis priskirti draugijoms, VDV prašė suteikti jai visą turimą informaciją apie draugijas, jų statistiką, įstatus ir vadovybių sudėtį⁷⁷.

⁷² D. Mačiulis, min. veik., p. 45.

⁷³ I. Tamošaitis, VDV savo darbą pradėdant, *Vairas*, 1938, nr. 17, p. 45.

⁷⁴ D. Mačiulis, min. veik., p. 45.

⁷⁵ Santrauka: Visuomeninio darbo vadyba artimiausiu laiku savo darbų programoje turėtų..., LCVA, f. 114, ap. 1, b. 6, l. 74–75.

⁷⁶ Visuomeninio darbo vadybos įstatymas, *Ivyriausybės žinios*, 1938, nr. 617–4372.

⁷⁷ VRM Administracijos departamento direktoriui VDV direktorius D. Stankūnas, 1939 m. kovo 13 d., LCVA, f. 1367, ap. 5, b. 466, l. 72.

Pagal tai VDV parengė Draugijų įstatymo pakeitimo projektą, kuriame iš esmės siūlyta VRM ir vidaus reikalų ministro funkcijas perduoti VDV⁷⁸. VDV daug pasakančiai argumentavo siūlymą draugijas įpareigoti dažniau, tai yra kas pusmetį, siųsti informaciją apie save:

Vadyba turėdama nuolatinės tikslias žinias apie kiekvieną draugiją galės nustatyti ir išaiškinti bendrą Lietuvoje organizuotos visuomenės koeficientą ir ateičiai šiam darbui nustatyti vienokį ar kitokį darbo planą⁷⁹.

VDV koridoriuose taip pat rengti organizacijų pertvarkymo projektai. Nors jie nebuvo įgyvendinti, tačiau padeda gerai suvokti, kokia kryptimi judėjo organizuotos visuomenės idėja ir kiek šiuos planus veikė lietuviškasis korporatyvizmas.

Matyt, visuose planuose centrinę vietą užėmė tautininkiškos organizacijos. Viena iš VDV gimusių planų siūlyta „tautines organizacijas sujungti ant tautinio-kultūrinio pagrindo“, o politinius reikalus palikti Tautininkų sąjungai. Teigta, jog nereikėtų organizacijų sujungti į vieną ar jas suvalstybinti, užtektų įstatymu įsteigti instituciją tautinei ir kultūrinei veiklai derinti. Pavyzdžiui, tai galėtų būti Tautinio darbo centro taryba, kurios generalinis sekretorius būtų VDV generalinis sekretorius. Taryba vadovautų ir tvarkytų tautinę bei kultūrinę įstatyminių ir norinčiųjų prisijungti organizacijų veiklą⁸⁰, o jos uždaviniai, be organizacijų darbo derinimo, apimtų tokią kultūrinio pobūdžio veiklą kaip tautinių ir valstybinių švenčių rengimas. Be to, pridurta, kad toks tautinių organizacijų sutvarkymas nepažeistų jų visuomeninės dvasios, o galimybė kitoms organizacijoms laisvai prisidėti turėtų apsaugoti nuo priekaištų dėl suteiktų privilegijų tautininkiškoms organizacijoms⁸¹.

Tautininkiškų organizacijų koordinavimas nebuvo naujiena – dar 1933 m. buvo sudaryta Tautiškojo darbo talka (toliau – TDL), vadovaujama Tautininkų sąjungos, o į TDL apskričių komitetus įėjo tautininkų, jaunalietuvių, šaulių, mokytojų sąjungos, jaunųjų ūkininkų ratelių atstovai, taip pat apskričių viršininkai, nes TDL veikė išvien su administracija⁸². Tačiau nusivilta jos efektyvumu. Štai 1938 m. Mažeikiuose skūstasi, kad tautininkiškų organizacijų entuziazmas slopsta, didelė konkurencija tarp pačių tautininkų draugijų, tad turint menkas inteligentijos pajėgas būtina organizacijas reformuoti⁸³.

⁷⁸ Draugijų įstatymo pakeitimas / projektas / V. Ž. Nr. 522 eil. 3626, ten pat, f. 114, ap. 1, b. 6, l. 3–4.

⁷⁹ V. Vileišis, L. e. generalinio sekretoriaus p., Ministrui pirmininkui, 1939 m. vasario 9 d., ten pat, l. 50.

⁸⁰ Tai atskirais įstatymais veikiančios šaulių, jaunųjų ūkininkų ir skautų organizacijos. Iš dalies jos jau buvo suvalstybtos.

⁸¹ Projektas. Tautinių organizacijų veiklos sunormavimo pagrindai, LCVA, f. 114, ap. 1, b. 6, l. 9.

⁸² L. T r u s k a, min. veik., p. 281.

⁸³ Tautinės kultūros ir propagandos įstaigai, 1938 m. rugpjūčio 17 d., LCVA, f. 114, ap. 1, b. 11, l. 74–75.

Daugiausia abejonių kalbant apie organizacijų pertvarkymo planus kelia visuomeninio darbo padalijimas organizacijoms. Be poreikio suderinti valstybinių ir tautinių švenčių rengimą ir organizacijų vaidmenį jose, retai išsiplečiama, koks konkrečiai visuomeninis darbas turimas mintyje arba kiek intervencijos organizacijos patirtų iš valdžios pusės. Tai padėtų geriau įvertinti aptariamus planus pilietinės visuomenės kontekste. Konkretesnis ir akivaizdžiai pilietinę visuomenę paneigiantis pasiūlymas suformuluotas tautininkiškame švietimo žurnale „Tautos mokykla“. Jame siūlyta tautininkų draugijas vienyti ne per vadovybių bendradarbiavimą, nes tai nesuveikė, o pakeičiant įstatymus. Kad nereiktų skaldyti inteligentijos pajėgų, skirtingoms amžiaus grupėms būtų kuriamos vienatinės organizacijos. Pavyzdžiui, jaunuoliams iki 18 metų vietoj Jaunųjų ūkininkų ratalių sąjungos, Jaunosios Lietuvos, pavasarininkų ir iš dalies – šaulių pakaktų vienintelės organizacijos. Suaugusieji galėtų organizuotis pagal darbo sritis: karinę, politinę ir t. t. Tokioje sistemoje ne tautininkų organizacijos deleguotų atstovus į Tautininkų sąjungą, bet ji deleguotų savo atstovus į šių organizacijų vadovybes⁸⁴.

Išsamiausias organizacijų sutvarkymo pasiūlymas, tikėtina, taip pat rengtas VDV iniciatyva⁸⁵. Jame teigiama, kad poreikį sutvarkyti organizacijas pagrindžia įtempta tarptautinė situacija ir visuomenės nuotaikos – tokiais aplinkybėmis tauta turi būti organizuota. Žmogui esą būtina tam tikra priežiūra arba auklėjimas, o organizacijos būtent ir veikia kaip visuomeninio auklėjimo institucijos. Tačiau jos taikosi prie „bendrų valstybės interesų“ ir iš to kyla poreikis suderinti jų programas ir veiklą. Tai turi vykti pagal planą, kurio esmė – viena organizacijoms vadovaujanti institucija (Visuomeninio darbo vadovyba), tiesioginis jos kontaktas su organizacijomis ir visiems priimtinos veiklos sąlygos. Tokiam kontaktui palaikyti prie VDV galėtų būti sudaryta Organizacijų taryba, į kurią įeitų neparalelinius veiklos uždavinius turinčių organizacijų vadai ar jų atstovai. Organizacijų taryba pagal jų pobūdį nustatytų organizacijoms visuomeninės veiklos funkcijas, gautų iš VDV pageidavimų, nurodymų ir tiesioginės informacijos apie valstybės viešojo gyvenimo eigą, informuotų VDV ir vyriausybę apie organizuotos visuomenės pageidavimus, teiktų pasiūlymus. Tarybos nutarimai būtų privalomi į ją įeinančioms organizacijoms, jos galėtų būti grupuojamos pagal veiklos funkcijas, ji sumažintų valdžios darbą ir atsakomybę dėl organizacijų veiklos, valstybei leistų tiesiogiai bendrauti su organizuota visuomene, o jos pareiškimus laikyti visos visuomenės pageidavimais. Galiausiai priduriama, jog ši institucija veiks „ne tiek politiškai ideologiniu, bet tautiškai valstybiniu pagrindu“. Tai reiškia, kad valdžios leidžiamos organizacijos nelaikomos priešvalstybi-

⁸⁴ Organizacijų darbą pertvarkant, *Tautos mokykla*, 1939, nr. 3, p. 53–54.

⁸⁵ Projekto autorius nėra nurodytas, tačiau tai, kaip projekte kalbama apie visuomeninį auklėjimą, tarptautinių santykių būklę ir korporatyvizmo elementus organizacijų sutvarkyme, leistų įtarti, kad jis rengtas arba Izidoriaus Tamošaičio, arba stipriai atsižvelgus į jo mintis.

nėmis. Įleidamos į tarybą jos neturės pakeisti vidaus struktūros ir atsakyti savo šalutinių uždavinių, tačiau turės veikti pagal su kitomis organizacijomis suderintą veiklos programą. Nenorinčios prisijungti organizacijos neturėtų tikėtis valstybės globos ir paramos⁸⁶.

Skaitant šį organizacijų sutvarkymo planą akivaizdu, kad jis atitiko tiek organizuotos visuomenės idėją, tiek lietuviškojo korporatyvizmo principus. Iš esmės jis atskleidžia, kaip organizuota visuomenė turėjo būti pasiekta praktikoje ir atkartoja tautininkų vadų ar 1936 m. Draugijų įstatymo priėmimo metu išsakytus lūkesčius. Toks organizacijų sutvarkymo planas neprieštaravo korporatyvizmui: Organizacijų tarybą galima įsivaizduoti kaip rūmų sistemos dalį, tikėtasi, kad tokia savivalda perims draugijų reikalus ir valstybės institucijos galės daugiau dėmesio skirti kitiems reikalams. Daugiau klausimų keltų praktinė Organizacijų tarybos ir VDV veikla prižiūrint draugijas. Net ir šiame plane palikta daug vietos interpretacijai: galima įsivaizduoti ir itin didelę valstybės intervenciją į draugijų gyvenimą, tačiau ir labiau patariamojo, koordinacinio pobūdžio instituciją. Tikėtina, jog kaip ir kituose valstybės politikos klausimuose šioje vietoje susidurtų vyresniosios tautininkų kartos, žinoma, ypač A. Smetonos, nuosaikumas ir didesnis jaunųjų tautininkų radikalumas bei siekis subordinuoti šalies organizacijas Tautininkų sąjungai ar valstybei.

Vis dėlto didžioji dalis pasiūlymų liko tik planuose, nors tam tikrų veiksmų siekiant koordinuoti organizacijų ir valdžios veiksmus būta. Štai tik pradėjusi veiklą Visuomeninio darbo vadyba pradėjo steigti Visuomeninio darbo tarybą, kurioje turėjo dalyvauti esamų rūmų pirmininkai ir jų atstovai, kai kurių visuomeninių žinybų ir organizacijų atstovai, atskirų gyvenimo sričių žinovai, iš viso – apie 21 narys⁸⁷. Tačiau, matyt, naivoka buvo tikėtis pasiekti vienybę net ir su opozicinės ideologijos draugijomis ar jas visai išstumti iš viešojo gyvenimo, jei iki tol buvę bandymai suderinti bent jau tautininkiškų organizacijų veiklą nebuvo sėkmingi.

G. Rudis mini po Lenkijos ultimatumo priėmimo, 1938 m. pavasarį, vykusį įvairių organizacijų susirinkimą, kuriame Šaulių sąjungos vadas Pranas Saladžius pareikalavo pareikšti visuotinį pasitikėjimą vyriausybe, tačiau gavo tokį atkirtį, jog turėjo atsiprašyti sukviestųjų už sugaištą laiką⁸⁸. Panašias valdžios ir visuomeninių organizacijų bendradarbiavimo iniciatyvas tęsė vietoj VDV sudarytas VRM Spaudos ir draugijų skyrius. Pavyzdžiui, organizacijų prašyta skleisti tarp narių informaciją, kaip elgtis oro pavojaus metu⁸⁹. Šalia vykusio karo akivaizdoje neišvengiamas valstybės ir visuomeninių organizacijų

⁸⁶ Organizacijų klausimą besvarstant, LCVA, f. 377, ap. 10, b. 449, l. 7–11.

⁸⁷ Prof. Iz. T a m o š a i t i s, Generalinis sekretorius, Ministrų tarybai per Biudžeto komisiją, 1938 m. spalio 20 d., ten pat, f. 114, ap. 1, b. 14, l. 51.

⁸⁸ G. R u d i s, Jungtinis antimetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais, *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, 1997, p. 185.

⁸⁹ Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjas D. Stankūnas organizacijoms, nr. 412, 1939 m. rugsėjo 6 d., LCVA, f. 377, ap. 10, b. 425, l. 1–2.

bendradarbiavimas, ko gero, buvo viena iš nedaugelio sričių, kur buvo galima pasiekti tam tikro sutarimo. 1939 m. rugsėjo 2 d. vyko Šaulių sąjungos sukviestas organizacijų pasitarimas. Jame kalbėta apie gandų pavojų, spekuliaciją, visuomenės rimtį ir sudaryta komisija palaikyti organizacijų ir vyriausybės bendravimą⁹⁰. Jis turėjo išaugti į Visuomenės veiklos komitetą, turėjusį panaudoti organizacijas visuomenės informavimui ir neapsiriboti vien tautininkų draugijomis⁹¹.

Pasak D. Mačiulio, dėl neribotos cenzūros ir bandymo kišti į visas gyvenimo sritis Visuomeninio darbo vadyba įgijo liūdną šlovę – ją imta pašaipiai vadinti „Visų durnių vadyba“ ar „Visiems dūda viena“. Nemažai nusivylimo VDV būta ir tarp tautininkų, todėl nauja vyriausybė dėl reformų regimybės ir įvaizdžio stiprinimo paaukėjo daug kam įgirusią įstaigą⁹². 1939 m. balandžio 12 d. VDV ministro pirmininko paliepimu buvo priskirta prie Vidaus reikalų ministerijos, o balandžio 28 d. Ministrų taryba nutarė atšaukti VDV įstatymą ir prie VRM sudarė Spaudos ir draugijų skyrių⁹³. Šio skyriaus vedėju tapo VDV Organizacinio departamento direktorius Domas Stankūnas, 1939 m. taip pat paskirtas Tautininkų sąjungos generaliniu sekretoriumi. Nors VRM Spaudos ir draugijų skyrius nedeklaravo tokių ambicingų tikslų, natūralu, kad jo viduje idėjinė atmosfera taip stipriai nepakito.

Neatsisakyta tikslų vienyti organizacijas ir programiškai veikti jų veiklą, tačiau po VDV nesėkmių suvokta, kokią reikšmę turi „abipusiška gera valia, kad kuo mažiau tektų vartoti bet kurių preventinių priemonių arba administracinių sankcijų“⁹⁴. Vidaus reikalų ministras Spaudos ir draugijų skyriaus taip pat prašė veikti pozityviu būdu išryškinant vieną ar kitą valdžios programos punktą⁹⁵. Matyt, visuomenė nebuvo tokia autoritariška, kad priimtų valdžios parengtus organizacijų pertvarkymo planus, bet ir nebūta išteklių juos įgyvendinti. Nors augant opozicijos nepasitenkinimui lūkestis, jog galima apjungti organizacijas į vieną programą, buvo ne mažiau naivus. Galbūt šioje vietoje įsijungė ir biurokratinė logika – gavus užduotį prižiūrėti šalies draugijas, prašyta vis daugiau institucinių išteklių, o šios idėjos įgyvendinimui reikėjo vis didesnės biurokratijos.

⁹⁰ Organizacijų vadovų iniciatyva krašte išlaikyti rimtį, *XX amžius: Ekstra leidinys*, 1939 09 03, p. 4.

⁹¹ Visuomenės veiklos komiteto pasitarimo dienotvarkė, 1939 m. rugsėjo 22 d., LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, l. 76. Pasitarimo dienotvarkėje minimos šios organizacijų grupės ir su jomis palaikantys ryšį asmenys: „1) tautininkai, jaunalietaiviai, JÜR (Rastenis); 2) šauliai (Kalnėnas); 3) pavasarininkai, KVC (Juška); 4) savanoriai, pirmūnai, atsargos karininkai (Mačiuka); 5) skautai (Šarauskas); 6) studentija (Žemaitis)“.

⁹² D. Mačiulis, min. veik., p. 53–54.

⁹³ Pertvarkyti spaudos ir draugijų reikalai, 1939, LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, l. 118.

⁹⁴ Be pavadinimo, ten pat, l. 112. Nepasirašytame rašte, ko gero, derantis dėl Spaudos ir draugijų departamento sudarymo, formuluojamas Draugijų skyriaus tikslas: „Draugijų veikloje skyrius darys pastangas, kad sklandžiai vyktų netikta įstatyme draugijų veikla, bet taip pat jam nebus svetimas ir programinis draugijų veikimas“.

⁹⁵ Pastabos dėl Spaudos ir draugijų departamento sudarymo, ten pat, l. 1.

Skyrių sudarius netrukus jo vadovybė prašė VRM įkurti Spaudos ir draugijų departamentą. Departamento Draugijų skyriui buvo numatytos tokios funkcijos: administracinė draugijų priežiūra; kultūrinės veiklos aktyvinimas suteikiant draugijoms reikiamas sąlygas, lėšų, patarimų ar nurodymų; pagalba ir nurodymai draugijoms organizuojant šventes, iškilmes, kad jų pasirodymai kuo daugiau pasitarnautų visuomeniniam auklėjimui⁹⁶. Galima teigti, jog tai gerokai švelnesnės organizacijų telkimo priemonės nei VDV kurti planai. Be to, iš Spaudos ir draugijų skyriaus pasiūlymų matosi, kad ieškota ir subtilesnių veiklos priemonių. Pavyzdžiui, neretai prašoma visą finansinę paramą draugijoms sukonzentruoti VRM žinioje – matyt, tikėtasi per finansinę paramą vykdyti efektyvesnę draugijų politiką.

Institucinių išteklių ambicingiems draugijų priežiūros projektams neskirta, tačiau VRM Spaudos ir draugijų skyrius neatsisakė intervencijos į draugijų veiklą. Įvairiuose projektuose Draugijų referentūrai priskirtos tokios funkcijos kaip „normuoti ir derinti kiek leidžia bendros sąlygos, įvairių draugijų programą ir jų tarpusavio veiksmus“⁹⁷, o jos darbuotojams, pavyzdžiui, instruktoriaus pareigų aprašyme, nurodoma, jog jis „duoda veikimo nurodymų organizacijoms centre ir provincijoje pagal iš anksto nustatytas instrukcijas“, padeda organizacijoms ruošti masinio pobūdžio šventes, palaiko valdžios įstaigų ir visuomeninių organizacijų ryšį, „kur valdžios institucijoms bus naudinga ir būtinai reikalinga, imsis iniciatyvos organizuoti atitinkamas draugijas arba jau esamų draugijų padalinius“⁹⁸. Lygiai taip pat ir toliau puoselėti planai Lietuvoje turėti propagandos instituciją, pavyzdžiui, prie VRM sudaryti Propagandos departamentą. Visi tokio pobūdžio planai būtų stipriai paveikę ir draugijų gyvenimą: nurodinėjant organizacijoms ir sudarant joms bendrą vadovybę, formuojant draugijų politiką per valstybės paramą⁹⁹.

Kai kurie valdžios institucijų planai stiprinti valstybės ir organizacijų ryšį yra gana dviprasmiški. Tarsi iš pilietinės visuomenės pozicijų galima sveikinti siekį kurti formatus, kur įvairių visuomeninių organizacijų atstovai išsako savo nuomonę ir valstybės klausimais bendrauja su valdžios atstovais – noras per organizacijas suprasti visuomenės nuotaikas ir buvo deklaruotas. Bet itin problemiška tai, jog jais pasinaudojant būtų siekiama užgniaužti opozicinius balsus – ką kita galėtų reikšti noras, jog nebūtų didelių skirtumų tarp vyriausybės darbų programos ir viešosios nuomonės – ir gerokai susiaurinti visuomeninių organizacijų autonomiją. Jie buvo išraiška to, ką tautininkai kalbėjo apie organizuotą visuomenę ir korporatyvizmą. Vis dėlto didžiausi organizacijų pertvarkymo

⁹⁶ Vidaus reikalų ministerijos etatų pakeitimo ir Spaudos ir draugijų departamento sudarymo motyvai, ten pat, l. 8.

⁹⁷ Projektas / VRM Spaudos ir draugijų suskirstymas ir kompetencija, ten pat, f. 114, ap. 1, b. 6, l. 116–118.

⁹⁸ Draugijų referentūra, ten pat, f. 1367, ap. 5, b. 466, l. 8.

⁹⁹ Įvedamosios mintys ir paaiškinimai dėl propagandos departamento sudarymo prie Vidaus reikalų ministerijos, 1939 m. lapkričio 15 d., ten pat, f. 377, ap. 10, b. 298, l. 95–100.

planai nepavyko: ir dėl visuomenės nepasitenkinimo tiesmuka valdžios intervencija, ir dėl sustiprėjusios opozicijos, ir galiausiai nepakankamų išteklių turėti projektuotas institucijas.

Išvados

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos draugijų politika pasižymėjo valstybės institucijų intervencijos augimu ir opozicinių organizacijų slopinimu. 1936 m. priėmus naują Draugijų įstatymą įvesta leidimais reguliuojama draugijų įkūrimo tvarka, o draugijų steigimas ir priežiūra pavesta Vidaus reikalų ministerijai. Juo pasinaudojus iš karto uždarytos opozicinės partijos ir kai kurios jų organizacijos, tais pačiais metais uždaryta dauguma profesinių sąjungų. Tačiau tiesiogiai su politika nesusijusios draugijos, net ir opozicinių pasaulėžiūrų švietimo ir kultūros organizacijos, toliau tęsė savo veiklą.

Valdžios atstovai ir tautininkų vadai, priimdami Draugijų įstatymą, daug kalbėjo apie organizuotą visuomenę ir poreikį sunormuoti šalies organizacijų gyvenimą. Bendrąja prasme organizuota visuomenė reiškė į organizacijas susibūrusią visuomenės dalį. Tačiau bandydami ją apibūdinti kokybiškai, prezidentas A. Smetona ir kiti tautininkų ideologai jai priskyrė tokias savybes: tai tautine linkme vieningai dirbančios organizacijos, turinčios savo darbo sritį, bet bendradarbiaujančios su kitomis draugijomis; jose vyrauja autoritarinė dvasia ir vadų skyrimo principas; jų užduotis – visuomeninis auklėjimas ir tautinės sąmonės ugdymas, taip pat valdžios ir visuomenės santykių palaikymas, valdžios nurodymų klausymas.

Tokia organizuotos visuomenės idėja visiškai atitiko tautininkų svarstymus apie autoritetinę santvarką ir vidurio kelią tarp liberalių ir totalitarinių režimų. Bent jau A. Smetona aiškiai suvokė, kokią naudą valstybei visuomeninės organizacijos atneša socialinio kapitalo prasme. Tačiau ši organizuotos visuomenės samprata paneigė pilietinei visuomenei būdingą visuomeninių organizacijų autonomijos principą.

Ketvirtojo dešimtmečio draugijų politikai ir organizuotos visuomenės supratimui nemažą įtaką turėjo tuo metu visoje Europoje populiarios korporatyvizmo idėjos, kuriomis nemažai tarpukario diktatūrų naudojos stiprindamos savo režimus. Lietuvoje bandyta diegti socialinio korporatyvizmo institucijas – lietuviškuoju korporatyvizmo variantu tapo rūmų sistema: Žemės ūkio, Darbo, Prekybos, pramonės ir amatų ir Kūno kultūros rūmai. Lietuviškas korporatyvizmas derėjo su organizuotos visuomenės idėja, nes rėmėsi vienybės, bendrų tikslų ir interesų, o ne politinio susiskaldymo principais. Štai įsteigus Darbo rūmus ir uždarius nepriklausomas profesines sąjungas tikėtasi pašalinti jų keltą grėsmę režimui ir perimti darbininkų organizavimąsi į valstybės rankas, o planuoti Kultūros rūmai būtų atlikę kultūrinių organizacijų veiklos derinimo funkciją.

Tokioje idėjinėje atmosferoje ketvirtajame dešimtmetyje subrendo organizacijų pertvarkymo planai, o draugijos imtos suprasti kaip itin svarbi propagandos sritis. Nuo 1938 m. organizacijų pertvarkymo planais rūpinosi trumpai gyvavusi Visuomeninio darbo vadyba, o nuo 1939 m. – VRM Spaudos ir draugijų skyrius. Dauguma projektų siekė šių pagrindinių uždavinių: sutelkti šalies organizacijas į bendrą vadovybę, vengti draugijų veikloje paralelizmo, sukurti instituciją, kuri paskirtų visuomenės veiklos užduotis organizacijoms, sunormuoti jų veikimą pagal korporatyvizmo principus, tautines organizacijas iškelti į šios sistemos centrą. Visgi dėl visuomenės nepasitenkinimo Visuomeninio darbo vadyba, didėjančios opozicijos ir biurokratiškos išteklių trūkumo šie planai nebuvo įgyvendinti. Apsiribota savanoriškais visuomeninių organizacijų pasitarimo formatais, kurie prasidėjusio karo akivaizdoje buvo ir gerokai labiau suprantami, ir lengviau įgyvendinami.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Akademikas, 1935.

XX amžius, 1939.

Lietuvos aidas, 1936.

Naujoji Romuva, 1936.

Seimo stenogramos, 1937.

Tautos mokykla, 1939.

Vairas, 1932, 1936, 1938.

Vyriausybės žinios, 1936, 1938.

AUDĖNAS, Juozas. *Paskutinis posėdis*. Vilnius: Mintis, 1990.

BRADLEY, Joseph. *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.

BUTKUS, Martynas. Lietuvos organizacijų statistika 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*, t. 77, 2022, p. 179–198.

Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe. Ed. A. C. Pinto. London and New York: Routledge, 2017.

EIDINTAS, Alfonsas. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.

IMBRASAITĖ, Jūratė. Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2004, nr. 1, p. 38–50.

KUBEKAS, Vilius. Socialinis teisingumas. Prano Dielininkaičio politinė sociologija. In: J. Dementavičius. *Tradicijos palikimas: centro dešinės ideologinė vaizduotė Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023, p. 241–279.

LUEBBERT, Gregory M. Social Foundations of Political Order in Interwar Europe. *World Politics*, Vol. 39, 1987, No. 4, p. 449–478.

MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

PINTO, Antonio Costa. Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Inter-War European Dictatorships. In: *Rethinking Fascism and dictatorship in Europe*. Ed. A. C. Pinto, A. Kallis. London: Palgrave Macmillan, 2014, p. 87–117.

RUDIS, Gediminas. Darbo rūmų vieta tautininkų vyriausybės socialinėje politikoje. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai: A serija*, t. 83, 1983, nr. 2, p. 99–110.

RUDIS, Gediminas. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais. *Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai*, 1997, p. 182–215.

SABALIŪNAS, Leonas. *Lithuania in Crisis: Nationalism to Communism 1939–1940*. Bloomington: Indiana University Press, 1972.

SKRUPSKEKELIS, Kęstutis. 1936-ųjų deklaracija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, nr. 6, p. 380–386.

SMETONA, Antanas. *Pasakyta parašyta: kalbos ir pareiškimai*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1974.

SVARAUSKAS, Artūras; TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje. *Istorija*, nr. 68, 2007, p. 43–57.

TAMOŠAITIS, Izidorius. *Rinkiniai filosofiniai raštai*. Sud. G. Pranckietytė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996.

VASKELA, Gediminas. *Lietuva 1939–1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002.

RELATIONS BETWEEN ASSOCIATIONS AND THE GOVERNMENT, ORGANISED SOCIETY AND CORPORATISM IN LITHUANIA DURING THE 1930s

Summary

MARTYNAS BUTKUS

In Lithuania, the 1930s were characterised by a narrowing autonomy of voluntary associations. According to the 1936 Law on Associations, newly established associations needed government permission, and the establishment and supervision of societies was entrusted to the Ministry of the Interior. Opposition parties and organisations close to them were immediately closed as a result of the law. However, non-political societies or oppositional educational and cultural associations continued their activities.

The government's intervention in the affairs of the associations was justified by the need to build an organised society. President Antanas Smetona attributed the following desirable qualities to organised society: associations are organisations unanimously pursuing national goals, having their own field of activity but cooperating with other associations; they are dominated by a spirit of authority

and the principle of appointing leaders; their task is public education and the development of national consciousness; they have a strong relationship with the authorities and obey their instructions.

This idea of organised society was fully in line with the authoritarian leaders' reflections on authoritarianism and the middle way between liberal and totalitarian regimes. Smetona was aware of the benefits that public organisations brought to the state in terms of social capital; however, his notion of organised society denied the autonomy of associations, which is characteristic of civil society.

In the 1930s, the ideas of corporatism spread in Lithuania. The chamber system (Chamber of Labour, Chamber of Agriculture, etc.), which was established in Lithuania, aimed to increase state intervention in certain spheres of public life and to replace public organisations with state-controlled institutions or at least to strengthen their control. The elements of social corporatism introduced in Lithuania between the wars, largely initiated by the state, restricted the freedom of associations that had previously operated in these spheres. Thus, the Chamber of Labour, which was established in 1936, replaced free trade unions. This kind of social corporatism was well in line with the essence of the idea of organised society.

At the end of the inter-war period, theoretical reflections on organised society gave rise to plans for restructuring associations. Most of the projects prepared in state institutions aimed at the following main tasks: to bring the country's associations under a common leadership, to avoid parallelism in the activities of associations, to create an institution which would assign tasks of public activity to the associations, to standardise their functioning according to the principles of corporatism, and to place national organisations at the centre of this system. However, dissatisfaction with the institution that was to oversee the press and associations the growing opposition, and the lack of bureaucratic resources prevented these plans from being implemented.

Gauta 2023 m. birželio mėn.
Priimta 2023 m. rugpjūčio mėn.

Martynas Butkus – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos ir archeologijos katedros doktorantas. Rengiamos disertacijos tema – „Savanoriškos asociacijos Lietuvoje 1905–1940 metais: teisinis reguliavimas ir socialinio kapitalo augimas“.

Adresas: V. Putvinskio g. 23-407, Kaunas, LT-44243

El. paštas: martynas.butkus@vdu.lt

